

**AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS AZ AZT MEGELŐZŐ
IDŐSZAK KÖZÖS MONARCHIKUS HADSEREGÉNEK
MAGYAR KATONAI SZLENGJE**

27

Papp Endre
II. magyar-történelem

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS AZ AZT MEGELŐZŐ IDŐSZAK KÖZÖS MONARCHIKUS HADSEREGÉNEK MAGYAR KATONAI SZLENGJE

1. A magyar katonai szleng vizsgálata a magyar szociolingvisztika kutatási területei közül az egyik legmostohábban kezelt. A mai magyar katonai szleng feldolgozására ^{néhány} néhány példa említhető. A jelentősebbek: KÖVESDI P.-SZILÁGYI M., Egy nagykanizsai laktanya nyelve és folklórja (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 38. sz.) Bp., 1988; KIS T., A magyar katonai szleng szótára (1980–1990) Debrecen, 1991; FÜLÖP T., A lenti laktanya katonáinak nyelvhasználata 1985/1986 (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 48. sz.) Bp., 1991; KIS T. Bakaduma (A mai magyar katonai szleng szótára) Bp. 1992. A régi magyar szleng, a maihoz képest, még kevésbé feltárt terület. Alaposabb ismereteink csak az első világháború és a császári és királyi hadsereg katonai szlengjéről vannak. Ennek az időszaknak az összegyűjtött és különböző nyelvészeti kiadványokban megjelent anyagának¹ a feldolgozására vállalkozom ebben a dolgozatban. Vizsgálódási köröm tehát a rendelkezésre álló szógyűjteményekre és magyarázatokra terjed ki.

2. A téma természetéből kifolyólag szólni kell néhány szót a katonai szleng meghatározásáról illetve a nyelvváltozatok közötti helyéről. A szakirodalom a katonai szlenget a csoportnyelvek közé sorolja ². KIS T. által használt meghatározás szerint³: "A katonai szleng a sorkatonák által használt csoportnyelv, melyet el kell különítenünk egyrészt a köznyelvtől és a nyelvjárásoktól, másrészt pedig a hivatalos katonai szaknyelvtől. KIS T. vélekedését elfogadva⁴ a sorkatonák nyelvén környezetben kialakult szociolektust a szleng egyik változatának tarthatjuk." M

A szleng terminus használata, amely szószerint tolvajnyelvet jelent⁵, PÉTER MIHÁLY írása után⁶ elfogadottá vált arra a köznyelvi jelenségként értékelhető csoportnyelvre, egyfajta városi népnyelvre, amely a köznyelvtől csak szókincsében és frazeológiájában tér el. Tehát nincs külön nyelvtana, nem tekinthető külön nyelvnek, sem külön beszédformának. A szleng meghatározására ezideig nincs pontosabb forrás, mint ORSZÁGH LÁSZLÓ definíciója⁷: "a szleng alatt értjük" azokat a többnyire kérészetű új szavakat vagy régi szavaknak azokat az új jelentésváltoztatit, melyeket a hétköznapi élőbeszéd a tréfás hangulat keltése vagy a kifejezés színességének fokozása vagy az újszerűvel való játék öröme vagy a nyomaték kedvéért használ". Azonban a szleng nem tekinthető egységes szociolektusnak. Ezek szerint három nagyobb csoportra bonthatók a szlengtípusok⁸: k ö z s z l e n g , t e r ü l e t i s z l e n g és s z a k s z l e n g . Ez utóbbi foglalkozás és érdeklődés alapján kialakuló csoportokban fejlődik ki, és szorosan kapcsolódik az adott szakma nyelvéhez is. A másik két csoporttól elsősorban témaköreiben tér el. A katonai szleng egyértelműen szakszleng⁹.

3. Nem megkerülhető néhány utalás a szleng és a katonai szleng történetére. Általában a szleng keletkezésére csak töredékes adatok állnak rendelkezésre. KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL közlése szerint¹⁰ az első írásos emlékek a 13. századból valók az egykorú német, angol, francia tolvajnyelvekről. PARTRIDGE vélekedését osztva, a szleng kialakulását a nagyszámú városi lakosság megjelenésével teszi egyidőbe, vagyis a szleng története elválaszthatatlan a városok történetétől.

A magyar tolvajnyelvre SZÜTS LÁSZLÓ 1536-ban talált először adatot¹¹, miszerint Oláh Miklós egy titkos koldusnyelvről beszél. Legrégibb írásos emléke egy 1782-ből való szójegyzék, melyet JABLONCAY PETES JÁNOS készített¹². A 19. század elejéről való egri szójegyzék már 71 szót tartalmazott. JENŐ SÁNDOR és VETŐ IMRE készíti el az első magyar tolvajnyelvi szótárt 1900-ban. A katonai szleng meglétére KIS T. már a római légiókban bizonyítékokat lát¹³. A latin katonai szleng darabjai a *tufa* 'csalit', *sculca* 'kém', *punga* 'bukusza', *brutis* 'katonafeleség'. Katonai ragadványnévként értékelhető a *Caligula* 'kis csizma' név. FELSZEGHY EDIL-

TRUD a harmincéves háborúból eredezteti egy "különleges titkos katonanyelv" kialakulását a német seregekben¹⁴. Keletkezését illetőleg megállapíthatjuk, hogy az adott katonáskodó csoportokhoz köthető. Ezek a közösségek a sajátos tevékenységük és hosszabb-rövidebb idig tartó összefogásuk révén kialakíthattak egy rájuk jellemző szlengszerű csoportnyelvet.

A katonai szleng kialakulásának okait KIS T. elemezte behatóbban¹⁵. Kiemeli a katonai normákkal való szembenállás és nyelvi normától való elszakadás igényét. Továbbá fontos szerepet tulajdonít a katonai szleng csoportformáló és csoportújjáalakító szerepének. A magyar katonai szlengre való első utalásként értékelhetők TINÓDI sorai is a szegedi hajdúkhöz: "Vannak nyelvetőkben nagy rútalmas szitkok, / Mind testét, mind lelkét pestinek [szbestének] mondjátok, / Lovag vitézőket gyakran csúfoljátok, / Köztetek egymást kurta szelletnek híjjátok. // Nagy isten ígését, kérlek, hallgassátok /.../ Hadnagytokat pesti lélőknek ne mondjátok."¹⁶ BÁRCZI GÉZA a *labanc*, *tokos* szavakat a 17. századi katonai szleng elemeinek feltételezi¹⁷. Az első komolyabb gyűjtés, mint már említettem, az első világháború és a közös hadsereg idejéből való. A kiegyezéstől a monarchia bukásáig a magyar katonák vagy a közös hadseregben vagy a Magyar Királyi Honvédségnél töltötték szolgálatukat. Az előbbiben a német, az utóbbiban a magyar volt a hivatalos nyelv¹⁸. A háború úgy tűnik kedvez a szleng kialakulásának. Érdekes itt idézni KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL-t: "A háborúk nemcsak a sebészetet s a műszaki tudományokat, hanem a nyelvet is forradalmasítják. A háború, mely huzamos együttélésre, közös akciókra kényszerít egymástól műveltségben, származásban, érdeklődésben különböző embereket, a slang számára a legkedvezőbb talajt biztosítja. Minden háború megteremt a maga argóját, amely később, a háborút törvényszerűen követő általános lazulásban gyorsan elterjed."¹⁹

4. Rátérve vizsgálandó témánkra, első kérdés, amit tisztázni kell: a rendelkezésre álló anyagból mit tekinthetünk a katonai szlengbe tartozónak. Előljáróban megál-

lapíthatjuk, hogy a legbővebben feljegyzett német eredetű szavakról nem valószínűsíthető, hogy a katonai szlengbe sorolhatók. Azt kell feltételeznünk, hogy az ilyen kifejezések, tehát a magyarosított alakú német szavak, a hivatalos kifejezések helyén állhattak, azokat helyettesítették. Az idegen nyelv ismeretének hiánya miatt hangalakjukban megváltoztak, de az eredeti szavakkal azonos funkciót tölthettek be. Ezt támasztja alá FELSZEGHY véleménye: „A magyar ezredek legénységének nyelvében is a nép nyelvérzékének megnyilvánulását látjuk, amennyiben egy-egy szót átalakítanak, idegen szavakat megmagyarosítanak illetve ismert magyar szavakhoz hasonlítják. (...) A magyar katona a legtöbb német kifejezésnek azért is igyekszik magyar formát adni, hogy azt jobban emlékezetében tarthassa²⁰. „Megemlítem még TÖMÖRKÉNY ISTVÁN ezirányú vélekedését: „ Sok legény nem is tudja, hogy németül van az, amit elmond, azt hiszi, hogy az is magyar szó, csak hogy ő még nem hallotta eddig.²¹” Továbbá a későbbiekben szereplő katonai imádságok és más, a katonai folklórba tartozó mondókák nyelvi anyaga is ezt erősíti. Csak a magyar szavakat sorolhatjuk ezek szerint a katonai szleng körébe²². Általában a szleng szavak megkülönböztetéséhez a szlengre jellemző vonásokat vettem figyelembe: így a szavak és kifejezések emocionális színezetét és stíláriis töltetét, a túlzás, a torzítást, a kakofémiát és az eufémiát. Mivel a szleng nehezen meghatározható terület, hiszen egy adott szó szöveggörnyezetétől függően szleng vagy sem²³, továbbá a maitól bizonyos mértékben eltérő nyelvállapot miatt, csak az általam biztosan szlengnek érzett szavakat és kifejezéseket soroltam be az elemzés körébe. A bemutatandó időszak katonai szlengjét alapjában véve egységes egészenek tekintem. A rendelkezésre álló anyag nem teszi lehetővé és nem indokolja, hogy akár időbeli, akár térbeli határokat állítsak és ezek alapján osztályozzam a szavakat. A szójegyzékek ugyanazon hadsereg nyelvét rögzítették. Az adatközlők többnyire nem tartották fontosnak az adatszolgáltatók és az adatok rögzítésének helyt adó laktanya földrajzi meghatározását. Bizonyos kifejezések az adott időintervallumon belül visszatérően előfordulnak. Ezek a tények és az anyag behatároltsága is az egységes szemléletet és kezelést indokolják. Viszonrt a témakörökben a háborús katonai szleng sajátos vonásokat mutat, így erre az elemzésben külön kitérek.

5. A grammatikai jelenségeket, a szleng természetéből adódóan, a katonai szlengben csak a szóalkotásban lehet rendszerszerűen vizsgálni. Mivel az általam ismert legteljesebb ezirányú feldolgozás KIS TAMÁS, A magyar katonai szleng című tanulmánya²⁴, ezért az ő osztályozását és szempontjait tekintem mintának, természetesen az elemzendő anyagra alkalmazva.

I. Külső szóalkotás

A. I d e g e n s z ó k á t v é t e l e : *panyi* ' orosz és rutén ember' < szláv *panyi* 'úr' (KORCSMÁROS, Nyr. 54:96); *margir sajba* 'lógó társaság' < német *Markir-Scheibe* 'céltaála' (REXA, MNy. 15:45); *vista* 'galíciai ló, muszka ló' < szláv *hista!* vagy *vista!* 'lóbiztató szó' (PARÁSZKA, Nyr. 46:297); *jaja* 'rendkívül komoly igen' < német *ja* 'igen'

(KORCSMÁROS, Nyr. 54:94); *dajcse spekulírn'* visszavonulás<német? (KORCSMÁROS, Nyr. 54:95); *marczi, marci'* kenyér, komiszkenyér' <cig. *máro'* kenyér' (ÉKSz.888) (BALASSA, Nyr. 17:283, BALLAGI, Nyr. 6:233).

Az idegen szók átvételének kérdését már érintettem, miszerint az átvett német kifejezések illetve azok magyarosított változata nem értékelhetők szlengként. Megállapítható, hogy a rendelkezésre álló anyagban ritkák az idegen átvételek.

A *marci* szó származhat a tolvajnyelvből is, mivel szerepel SZIRMAY 1924-es tolvajnyelvi szótárában+.

B. N y e l v j á r á s i s z a v a k á t v é t e l e : *kitli* (vö. ÉKSz. meghatározása szerint: vászonból való köpeny vagy ujjas) (BALLAGI, Nyr. 6:183); *grugyi'* pálinka' (vö. ÉKSz. 475.), (BALLAGI, Nyr. 6:136); *betyárbútor'* a katona cókmozója' (vö. ÉKSz. 130.) (CSEFKÓ, MNy. 17:170); *ispotály'* kórház' (vö. ÉKSz. 606.) (LINTNER, Nyr. 3:185); *buksza'* pénzestárca' (vö. ÉKSz. 161) (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:287); *elkunérkodik'* incselkedik, ugrat' (vö. *kunéroz* ÉKSz.800); *digó'* olasz' (SZTOKAI, Nyr. 49:44, HUHNT, Nyr. 47:93).

Ezeknél a szavaknál talán a legnehezebb a biztos besorolás. Én csak a fentiekre találtam fogadzókat, de valószínűnek tartom, hogy az adott időszakban a nyelvjárási szavak nagyobb szerepet játszottak a katonai szlengben.

C. T o l v a j n y e l v i á t v é t e l e k : *dohány'* pénz' (vö. SZIRMAY, A magyar tolvajnyelv szótára. Bp.,1924. 21) (GÖMÖRI, A nagy háború katonanótái. Nagybecskerek, 1918. 96-97); *tyúkász'* nőhöz járnai Galiciában' (vö. SZIRMAY, i.h. 48) (CSEFKÓ, MNy. 17:168); *buger'* újonc' (vö. SZIRMAY, i.h. 19) (BARCZA, Nyr. 26:323); *lekapcsol'* ellop' (vö. SZIRMAY, i. h. 34) (CSEFKÓ, MNy. 17:171); *megcsap'* ellop' (vö. SZIRMAY, i.h. 37) (CSEFKÓ, MNy. 17:171); *koporsószőg'* cigaretta' (vö. SZIRMAY, i.h. 54) (CSEFKÓ, MNy. 17:170).

Mivel csak SZIRMAY ISTVÁN tolvajnyelv szótárában sikerült hozzájutnom az adott korhoz kapcsolhatóan, csupán csekély számú szót tudtam besorolni ebbe a kategóriába. De a szóba jöhető és itt nem szereplő kifejezések száma is csekélynek mondható.

II. A jelentésbeli szóalkotás

A. N é v a d á s : *nyustyu'* román' (HUHNT, Nyr. 47:93, CSEFKÓ, MNy. 17:168); *csélák'* cseh' (CSEFKÓ, MNy. 17:168); *muszi'* orosz' (PARÁSZKA, Nyr.46:297); *muszki'* orosz' (CSEFKÓ, MNy.17:168); *muszka'* orosz' (GÖMÖRI, i.h. 21, 27); *csujesz'* galíciai ember' (Budapesti Hírlap, Nyr.45:394); *csujës'* galíciai ember' (CSEFKÓ, MNy. 17:168); *csues'* mindenfajta szláv paraszt' (SZTOKAI, Nyr. 49:44); *Bömbös'* rossz hely' (KORCSMÁROS, Nyr. 54:95); *frontusz undorítisz'* a rajvonal-tól való irtózás neve szanitéc-körökben' (CSEFKÓ, MNy. 17:172); *molnári'* 38. sz. Mollinary pest-solt-kiskunsági bakák neve más ezredeknél' (BALLAGI, Nyr. 6:233); *szarváter'* az 58.sz. Salvator halicsi ezred gúnyneve' (BALLAGI, Nyr.6:234).

A mai katonai szlenghez képest feltűnően nagyszámú kifejezéssel van dolgunk. Ebben fontos szerepet játszanak a népekre vonatkozó elnevezések.

B. N é v á t v i t e l .

1. Hasonlósági névátvitel: *vendég*'baka' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:258); *macska*'akna' (HUHNT, Nyr. 47:93); *hulla*'eltűnt, elveszett tárgy vagy ember' (CSEFKÓ, MNy. 17:171); *banda*'katonák gyűjtőneve' (CSEFKÓ, MNy. 17:169); *lámpás*'tábornok nadrágján lévő két piros sráf' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:256); *kanál*'pipa' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *asszony*'fegyver, puska' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *kácsa*'légitorpedó' (mert bukdácsolva száll) (SZTOKAI, Nyr. 49:44); *harangkötél*'vékony ember' (HUHN, Nyr. 47:93); *paprika, paradicsom, pipacs, pipacsvirág, téglás*'honvéd' (mert a nadrágjuk piros volt) (BALLAGI, Nyr. 6:234); *finánc, csősz*'puskát ügyetlenül tartó katona' (HUHN, Nyr. 47:93); *csinos*'virslis' (HUHN, Nyr. 47:93); *hólyag*'fiatal zászlós' (mert pöffeszkedő) (REXA, MNy. 15:45); *mufurcz*'tisztiszolga' (CSEFKÓ, MNy. 17:169); *duda*'kürt' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *csirke*'kadét' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *kézigránát*, kacska'vizelőedény a kórházban' (CSEFKÓ, MNy. 17:172); *dögész*'egészségügyi katona' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:259, JENŐ, Nyr. 26:527); *szitakötő, madár*'repülőgép' (CSEFKÓ, MNy. 17:172); *betlehemesek*'fényszórókat kezelő katonák' (mert kis ládákkal járnak, mint a betlehemesek a jászolt tartalmazó istállóba) (KORCSMÁROS, Nyr. 54:96); *sírásó, vakond*'hidász' (JENŐ, Nyr. 26:527); *feleség*'kard' (JENŐ, Nyr. 26:257); *mandolin*'ágytál' (CSEFKÓ, MNy. 17:172); *öreg*'kapitány' (JENŐ, Nyr. 26:257); *gombócok*'a század negyedik szakasza legénységének gúnyneve' (mivel oda osztják be a legkisebb embereket) (BALLAGI, Nyr. 6:136).

2. Érintkezési névátvitel: *magyarországi*'Magyarországról küldött elemőzsia' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:258); *kocsis*'huszár' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *cso-mag*'ellenséges gránát' (KORCSMÁROS, Nyr. 54:96); *kozák, muszka*'ruhatetű' (CSEFKÓ, MNy. 17:168); *magyarka*'magyar cigaretta' (CSEFKÓ, MNy. 17:170); *magyar tetű*'fejtetű' (CSEFKÓ, MNy. 17:168).

A hasonlósági névátvitel a szóalkotások közül a leggazdagabb kifejezésállománnyal rendelkezik. Ez nemcsak a mai katonai szleng esetében van ugyanígy, de általában elmondható a szlengről is.

C. J e l e n t é s á t v i t e l .

1. A szavak hangalakjának hasonlósága alapján: *kurucz vas*'kurta vas' (*kurucz* BALLAGI, Nyr. 6:183); *gázmacska*'gázmaszk' (HUHN, Nyr. 47:93); *pista*'galíciai ember lova' (< *hista!* vagy *vista!* szláv lóbiztató szóból) (CSEFKÓ, MNy. 17:168).

2. Szócsere a szavak szinonímája alapján: *harmincésfeles*'tenyeres-talpas galíciai nő' (< *nehéz üteg*) (CSEFKÓ, MNy. 17:168); *odaborsoz*'ágyúval kisebb lövegekkel sűrűn lövi a terepet' (< *teleszór*) (REXA, MNy. 15:45); *meghal, megful-lad*'nem robban fel' (< *bedöglük, megdöglük*) (CSEFKÓ, MNy. 17:171).

D. Ö s s z e t e t t j e l e n t é s v á l t o z á s o k: *begyullad*' megijed' (←*farba billentés*, s...*be telefonálás* után hirtelen előnti a meleg, a fájdalom és megijed) (CSEFKÓ, MNy. 17:171); *ötödös*' örvetető' (←*a kétcskillagos tizedes* után az egycskillagos káplár neve) (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *svéd*' csehek gúnyneve' (←*idegent, különöst, kellemetlent* jelent eredetileg, a magyar katonák használták Prágában) (SPITZER, Nyr. 52:79-80, KNER, Nyr. 52:31-2).

E. J e l e n t é s s z ű k ű l é s: *koma*' egyidős katona' (JENŐ, Nyr. 26:57);.

III. Alaki szóalkotás

A. S z ó ö s s z e t é t e l . 1. Alárendelők: *vaskalap*, *kisharang*' acélsisak' (KORCSMÁROS, Nyr. 54:96); *konyhaparancs*, *szakácparancs*, *szakácshír*, *kondérhír*' tűzvonal mögüli bizonytalan hír' (CSEFKÓ, MNy. 17:172); *dobbúrhomlokú*' magas, fehér és sima homlokú' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *eksztrabakancssarkórú*' tompa orrú' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *Hindenburg-leves*' népszerűtlen szárított zöldséggel készült leves' (CSEFKÓ, MNy. 17:170); *kutyamosó*' tiszti szolga' (BARCZA, Nyr. 26:324, JENŐ, Nyr. 26:527, BALASSA, Nyr. 17:284, TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90: 255); *szentjánoskenyér-bél*, *szentjánoskenyér-haj*' a manipuláns őrmester görbe kardja és annak tokja' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *kecskeb...ó*, *macskab...ó*' olasz' (CSEFKÓ, MNy. 17:168); *halálbárka*' harctérre vivő vagon' (KORCSMÁROS, Nyr. 54:95); *dögcédula*' igazolólap' (HUHN, Nyr. 47:93); *kukoricagránát*' időzített kézigránát' (HUHN, Nyr. 47:93); *kölökcizma*' bakancs' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:256); *nyakolaj*' pálinka' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:258); *ezörleves*' kásadaraleves' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:258); *vízityúk*' a Lim folyón ladikszolgálatot teljesítő katona' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *hólyag-embër*' megfigyelő ballon' (CSEFKÓ, MNy. 17:172); *kúdustarisznya*' hátizsák' (BALLAGI, Nyr. 6:183); *anyaborjú*' nehéz tarack lövedéke' (HUHN, Nyr. 47:93); *tintanyaló*' számvivő' (BARCZA, Nyr. 26:324); *disznódobó*' fényszórót kezelő katona' (Budapesti Hirlap, Nyr. 45:394); *ködvágó*' széles utász kard' (BARCZA, Nyr. 26:324); *káposztavágó*' utász kard' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *villámhárító*' az altiszt kabátja balkarjára rakott aranszegélyek' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:255); *fűfőzelék*' rántás nélküli főzelék' (SZTROKAI, Nyr. 49:44); *lisztkukac*' pék' (JENŐ, Nyr. 26:257).

A hasonlósági névátvitel mellett az egyik leggyakoribb szóalkotási módnak tűnik a szóösszetétel. Jellemzők a szokatlan és humoros asszociációk.

B. S z ó k é p z é s .

1. Deverbális névszóképzés : *lógó*, *lógós*' tekergő, lézenző' (CSEFKÓ, MNy. 17:169); *lógászat*' ténfergés, csavargás' (REXA, MNy. 15:44).

2. Denominális névszóképzés: *lobogós'* zászlós' (HUHN, Nyr. 47:93); *bundás'* másodéves katona' (BALLAGI, Nyr. 6: 44, stb.); *téglás, paradicsomos'* honvéd' (BALLAGI, Nyr. 6:234); *bakancsos'* honvéd' (BALLAGI, Nyr. 6:44); *rohamista'* roham százados katona' (CSEFKÓ, MNy. 17:169); *suszterály'* műhely' (Budapesti Hírlap, Nyr. 45:394); *kapcsos' huszár'* (JENŐ, Nyr. 26:527); *zupás'* továbbszolgáló katona' (<német *zupa'* leves') (BALASSA, Nyr. 17:283-4).

Csak névszóképzésre van példa. A mai katonai szlengben is igen ritka az ige-képzés, én a régiben nem is találtam rá precedenst.

IV. A szóalkotás ritkább módjai

A. Sz ó c s o n k í t á s : *hadapró'* hadapród' (CSEFKÓ, MNy. 17:169).

B. E l v o n á s : *ménét'* menetszázad' (CSEFKÓ, MNy. 17:169); *roham'* rohamszázad' (CSEFKÓ, MNy. 17:169):

C. S z ó f e r d í t é s .

Hasonló hangzású szóvá alakítás, szójáték: *önccsonkász'* öncsonkító' (CSEFKÓ, MNy. 17:169); *szanitácsi'* szanitéc' (CSEFKÓ, MNy. 17: 168); *szanaszét'* szanitéc' (SZTOKAI, Nyr.49:44); *tüdőkutykurutty'* tüdőcsúcshurut' (SZTOKAI, Nyr. 49:44); *népkefélő'* népfelkelő' (CSEFKÓ, MNy. 17:168); *kidülő'* üdülő' (←silány élelmezés miatt) (CSEFKÓ, MNy. 17:172); *komédiás'* parancsnok' (<német *Kommandant*) (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:256); *tábori csődör'* tábori csendőr' (CSEFKÓ, MNy. 17:169).

D. S z ó v e g y ü l é s : *röplán'* repülőgép' (<repülő x aeroplán) (CSEFKÓ, MNy. 17:172).

E. R a g r ö g z ü l é s. E/1. személyű birtokos személyrag rögzült megszólításban: *komám* (CSEFKÓ, Mny.17:170); *apám'* esztendő katona' (JENŐ, Nyr. 26:527).

Általában megállapítható, hogy a rendelkezésre álló anyagban csak mutatóban akadnak példák a fenti szóalkotásokra. Kivételnek csak a szóferdítések tűnnek. Úgy látszik ez a fajta nyelvi játék kedvelt volt a katonák körében.

V. A fogalom megnevezése szószerkezettel

1, Jelzős szintagmák: *Tisza Pista katonája, jajbeli katona, rekvirált katona'* háború alatt sorozott' (KORCSMÁROS, Nyr. 54:94); *ezred anyja'* élelmezési tiszt' (KORCSMÁROS, Nyr. 54:96); *század anyja'* élelmezési őrmester' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *század apja'* kapitány' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *gyűszűszájú'*

főhadnagy' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:258); *deszka s...ü'* suszter' (BARCZA, Nyr. 26:324); *sűrű zupás'* hosszan továbbszolgáló' (BALASSA, Nyr. 17:284); *ötvenpettyes asszony'* szeplős asszony' (KORCSMÁROS, Nyr. 54:95); *török harang'* müezzin' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:258); *paradicsomos üveg'* honvéd pirosnadrág' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:256); *vén szőrmóc'* hallgató, szakállas' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *temetési menet'* menet közben földre néző katonák' (HUHN, Nyr. 47:93); *zab hambár'* a kapitány lova' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *Jézus neve napja'* pénzfizetés napja' (TÖMÖRKÉNY, Nyr. 90:257); *bécsi mész'* félelem' (BALLAGI, Nyr. 6:44); *szerencsétlen vízkárosultak'* póttartalékosok' (BARCZA, Nyr. 26:324).

2. Határozós szintagmák: *erővel katona'* háború alatt sorozott' (KORCSMÁROS, Nyr. 54:94); *járőrbe ment'* ellopott tárgy' (CSEFKÓ, MNy. 17:171); *Szarajevóba ment, Besszarábiába utazott'* megijedt' (CSEFKÓ, MNy. 17: 171); *fejbe dobják, fejbe hajítják'* megsebesül' (CSEFKÓ, MNy. 17:171).

3. Alanyos szószerkezet: *bőr hússal'* csontot nem ért lőtt seb' (KORCSMÁROS, Nyr. 54:95).

4. Tárgyas szószerkezet: *vacsoravesztő lepke'* tányérba behulló esti lepke' (KORCSMÁROS, Nyr. 54:94).

Ismét igen gazdag anyag állt rendelkezésemre. Rendkívül jellemző a különböző beosztású katonák megnevezése és az emberi tulajdonságok bemutatása.

A háborús időszak sajátos témakörei:

A. H á b o r ú s f e l s z e r e l é s , f e g y v e r : *csomag'* ellenséges gránát' (← hazulról várt külemények helyett jöttek) (KORCSMÁROS, Nyr. 54:96); *kácsa'* légitorpedó' (SZTOKAI, Nyr. 49:44); *macska'* akna' (HUHN, Nyr. 47:93); *anyaborjú'* nehéz tarack lövedéke' (HUHN, i. h. 93); *tojás-gránát, kukorica-gránát'* időzített kézigránát' (CSEFKÓ, i.h. 169, HUHN, i.h. 93.); *rohambicska, szalonnavágó'* rohamkés' (CSEFKÓ, i.h. 169); *szalonnakés'* rohamkés' (HUHN, i.h. 93); *halálbárka'* harctérre vivő vagon' (KORCSMÁROS, i.h. 95); *röpülő, röplán, madár, szitakötő* (CSEFKÓ, i.h. 172); *szárnyas macska'* hordozható gránátvető lövedéke' (HUHN, i.h. 93); *gázmacska'* gázálarc' (HUHN, i. h. 93); *csettegető'* kisebb löveg' (HUHN, i. h. 93); *hólyag-embér'* megfigyelőballon' (CSEFKÓ, i.h. 172).

B. H a r c t é r i e s e m é n y e k : *tojik ám a madár'* a repülőgép bombát dob' (CSEFKÓ, i.h. 172); *zúgnak a bogarak, erisztenek a méhek'* a repülőgépek rajban keringenek' (CSEFKÓ, i.h. 172.); *odaborsoz'* ágyúval sűrűs telelővi a terepet' (REXA, MNy. 15:45); *röpülnek, füttyülnek az ólommadarak'* pusktűz' (CSEFKÓ, i.h. 171); *kezdődik már a föltámadás, ropog a piros tojás'* húsvéttájban megélenkülő puskatűz' (CSEFKÓ, i.h. 171); *kezdődik a béketárgyalás, kötik már a békét'* pár napos szünet után

– mikor béke hírek kapnak lábra – ismét megindul a puskatúz’ (CSEFKÓ, i.h. 171.); *pattoztatják a kukoricát, törik a diót, rotyog a kása vagy a töltött káposzta’* sűrű puskatúz’ (CSEFKÓ, i.h. 171.); *zörög ám a muszka, küldi a muszi a levelet, a póstát, a faszonást vagy fölvetelt, a csomagot, gyün ám a szeretetadomány, az Augusztá-csomag’* ágyútúz’ (CSEFKÓ, i.h.171); *megnyomja a gombot’* igyekszik, erősen megindul’ (←a géppuska addig szól, amíg nyomják a gombját) (CSEFKÓ, i.h.170, REXA, i.h. 45); *meleg, бүдös’* nagy veszedelem’ (KORCSMÁROS, i.h. 95); *zápul a tojás, nagy a бүдös-ség, бүдös a levegő, nagy lábszag van’* erős támadás’ (CSEFKÓ, i.h. 170); *nagy huncutság volt, nagy mulatság volt, lakodalomban voltunk öt napig’* nagy veszedelem körülírásai’ (KORCSMÁROS, i.h.95); *bent voltam a pofozóban’* tűzben, bajban, veszedelemben volt’ (KORCSMÁROS, i.h.95); *megnyomták, meglógatták’* kiűzték, kiverték’ (←az ellenséget) (CSEFKÓ, i.h.170); *kibabráltak, kibántak’* visszanyomták, megverték’ (←az ellenséget) (CSEFKÓ, i.h. 172.); *nagy kádér’* hadifogság’ (←*káder’* Katonai egység állandó állománya, kerete ÉKSz. 635) (CSEFKÓ, i.h.170).

C. S e b e s ű l é s , h a l á l : *protekciós lövés’* könnyebb sebesülés’ (←amivel el lehetett lógni a frontról) (KORCSMÁROS, i.h. 95); *fejbe dobják, fejbe hajítják’* megölövik’ (CSEFKÓ, i.h. 171); *bőr hússal’* csontot nem ért lőtt seb’ (KORCSMÁROS, i.h. 95); *hulla, hullaszaga van’* eltűnt, elveszett tárgy vagy ember’ (CSEFKÓ, i.h. 171); *hullaszaga lesz, beveszi, bekapja a hősi halált, megkapja a faköröszöt, alulról szagolja az ibolyát, a rozmaringot, hazaküldik a dög- vagy halálcéduláját’* meghal’ (CSEFKÓ, i.h. 171).

D. A h á b o r ú s k a t o n a s á g j e l l e g z e t e s b e l s ő h i e r a r c h i á j a : *Ferenc Jóska emberei, katonái’* háború előtt sorozottak’ (CSEFKÓ, i.h. 178); *népkefelő, komitácsik* (CSEFKÓ, i.h. 178); *erővel katona* (KORCSMÁROS, i.h. 94); *Tisza Pista katonája* (CSEFKÓ, i.h. 178, KORCSMÁROS, i.h. 94); *Tisza-huszár, Károly-katona* (CSEFKÓ, i.h. 178); *jajbeli katona, rekvirált katona* (KORCSMÁROS, i.h. 94)’ háború alatt sorozott, népfelkelő’.

E. I d e g e n n é p e k , k a t o n á k m e g n e v e z é s e i : *gyíknyelvű, fanyelvű’* idegen nyelven beszélő katona’ (KORCSMÁROS, i.h. 96); *poják’* lengyel’ (CSEFKÓ, i.h. 168); *mama’* a csujesz felesége’ (←a csujesz meghatározását lásd korábban) (Budapesti Hírlap, i.h. 394); *csujész tyúk’* galíciai nő’ (CSEFKÓ, i.h. 168); a többit lásd korábban.

F. A f r o n t h o z f ű z ő d ő e m b e r i t u l a j d o n s á g o k : *Szarajevóba ment, Besszarábiába utazott’* megijedt’ (CSEFKÓ, i.h. 171); *dekkungoló’* bujkáló, biztos beosztásban meghúzódó’ (←német *dekkung’* ásottfedezék’ ÉKSz.222) (CSEFKÓ, i.h. 169); *pacalos’* vonalmögötti lógós illetve tűzvonal mögötti katonák neve’ (←*pacal’* Erélytelen, gyámoltalan személy. ÉKSz. 1074) (HUHN, i.h. 93, PARÁSZKA, Nyr. 46:297); *besz..i ember’* gyáva’ (CSEFKÓ, i.h. 171).

G. Kórházzal, egészségügyi kifejezések: *mandolin*' ágytál' (CSEFKÓ, i.h. 172); *kézigránát, kacsá'* vizelőedény kórházban' (CSEFKÓ, i.h. 172); *kidülő' üdülő'* (CSEFKÓ, i.h.172); *spiti, földspiti'* kórház, tábori kórház' (CSEFKÓ, i.h. 172); *a cár tehenei, a kincstár hadiállatai'* az embert ellepő férgek' (KORCSMÁROS, i.h. 96).

H. Sajátos háborús kifejezések az ellátással kapcsolatban: *Hindenburg-leves* (CSEFKÓ, i.h. 170); *koporsószög* (CSEFKÓ, i. h. 170); *járőrbe ment* ' ellopott tárgyra mondták' (← a járőr gyakran nem tért vissza) (CSEFKÓ, i.h. 171); *megcenzúrázzák a csomagot'* szállítás közben kilopnak belőle valamit' (KORCSMÁROS, i.h. 95).

I. Egyéb háborúra jellemző kifejezések: *puskáslak'* fegyvermesterek fedezéke' (PARÁSZKA, i.h. 297); *szakácshír, kondérhír* (CSEFKÓ, i.h. 172); *béke-idő, béke-világ'* háború előtti idő és világ' (CSEFKÓ, i. h. 170).

A KIS TAMÁS féle feldolgozástól ezen a ponton tértem el. A fenti kategóriákat kifejezetten a háborúra érzem jellemzőnek. Feltűnő az idegenek igen gazdag megnevezései és a harci cselekmények nagyfantáziájú bemutatása.

VI. Szó szerkezeti egységek használata

A. Társalgási fordulatok.

1. Parancsmagyarzatok: *Úgy vágd ki a lábad, hogy az ég rogygók rád tüle. ; Úgy vágd ki a lábad, hogy a cserép hulljon rád a háztetőről.* (BARCZA, i.h. 324).

2. Kötekedő, fenyegető kifejezések: *A rosseb a csök-bok fejedet. ; Të Jancsi kódís, të Krumpli Pali. ; Të mersz még mozogni, të harangkötél!* (HUHN, i.h. 93); *Megpörgetem a muszkát, csak gyűjjék! ; Ne öregedj velem!, Úgy megváglak, hogy hótt szagod lesz!* (KORCSMÁROS, i.h. 94-95); *Úgy mögüglak, úgy rúglak , hogy menten begyulladsz! ; Ne sz..j be!* (CSEFKÓ, i.h. 170-170); *Úgy megváglak, hogy hét bolond lesz belőled!* (BARCZA, i.h. 324); *Be vagy nálam lépve.* (REXA, i.h. 45).

3. Idegen szokások, népek jellemzése: *Itt ha meghal a gazda, a kéményen viszik ki.* (rutén faluban nincs a házaknak kéménye, így az ajtó a kémény); *Ezeknek nem az a törvény szolgál, ki nekünk. ; Jó a földje Galiciának, csak a népe nem beleje való!* (nem értenek a föld műveléséhez) (KORCSMÁROS, i.h. 94).

4. A belső hierarchiához kapcsolódó kifejezések: *Te vitted otthon a zászlót, még most is fő van törre a tenyered a zászló nyelitül, ...mér jelenköztél a mēnetbe, mér kiabátad, hogy éjjen a háború! ; Te vótá a nagy legény, të tánczótá a bíró lányávâ v. az asztal tetejín, të verted fétéglávâ a mejjedet, nagy mejjed vót otthon, të taknyoztad a mejjedet!* (a Károly-

katonáknak mondták) (CSEFKÓ, i.h. 170); *Még gőzölög amit cibil korában utoljára oda p...t.* (BARCZA, i.h. 325).

5. Nőre, szeretőre vonatkozó kifejezések: *Ha a Kecskés sógor macája szalmazsákom lehetne, nem fordítanám meg egy hónapig.* ; *Isten bizony nem adnám oda egy pitar kutyaír, se egy sajka zupáír.* (ti. szeretőt) (BARCZA, i.h. 324).

6. Szereotíp fordulatok: *Csak víz, majd megszárad.* (szakadó esőre mondták).; *Sose bússúj, csak éjjé-nappá (maj vége lesz a háborúnak)!; ,Akkor már régen baj vót!* (nagy bajra mondták, amin már nem lehetett segíteni) (KORCSMÁROS, i.h. 95).

B. K ö r ü l í r á s o k , m e t a f ó r á s k i f e j e z é s e k : *Most még csak a talicskábóllúnek, de majd ha a négyökrös kezd!* 'Mégcsak kiságyúból lőnek, majd a nagyok fognak.', *Pokolegyházán van az már!* 'Árkon-bokron túl van. (KORCSMÁROS, i.h. 94-96); *Világos az idő.* 'Erősen tűz a nap.', *Homályos van.* 'Esní készül.' (CSEFKÓ, i.h. 169-171); *Piros csizmával fogott, erdőből szalajtott vadállat.* 'Újonc.', *Fánival lösz rukkolás.* 'A zászlóval kell felvonulni.', *A bornyú mögnyalta a gazdája hátát.* 'Erős nyári menetkor mondták.', *Csillag után kapkod.* 'stréberkedik'. (TÖMÖRKÉNY, i.h. 256-257).

C. S z ó l á s h a s o n l a t o k : *Ugy ász ott, mint eb besavanyított kanászbot.* ; *Ippen olyan kidűt-bedűt formád van, mint a szomszéd falu tornyának.* ; *Úgy tartja a puskát, mint a finánc.* ; *Utazik, mint egy koffer.* 'Nem katonásan megy' (HUHN, i.h. 93).

D. K ö z m o n d á s o k , a x i ó m á k : *Az nekem nyócz.* (BALLAGI, i.h. 234); *Hat lába van, mégis fejtetőn jár.*(ti. a fejtetű) (CSEFKO, i.h. 168).

E. R i g m u s o k , b a k a i m á d s á g o k : *Legöregebb a várba' /Begyött a szobába!* (BENKÓCZY, Nyr. 38:46); *Baka-jóreggel: Adjon Isten pávatollas árvacsalányos, szegfűszeges, széles, lapos, tüskés bokros, bojtorjános, paszomántos, csinom frigyos turós, katykarings, kacifántos, sárga rezes, rézsarkantyús, rummal kevert, rossztopcsinos, mákos cukros, nagy lekváros jóreggelt!, Baka-egyszeregy:1-szer 1 az 1, ez a baka raportra megy. 2-szer 2 az 4, az egyesbe mégy. 3-szor 3 az 9, ott azután megpihenhetsz. 4-szer 4 az 16, csikorgathatod a fogad. 5-ször 5 az 25, rághatod a könyököd. 6-szor 6 az 36, aztán koroghat a hasad. 7-szer 7 az 49, nyilik az ajtó kimehetsz. 8-szor 8 az 64, másnap raportra mégy. 9-szer 9 az 81, ottan forcugot jelents. 10-szer 10 az 100, máskor jobban vigyázz.* (MAGASSY, Nyr 38:335); *A regruták esti imája: Adjon a Mindenható/Mennyben lakozó,/kacifántos, bojtorjános, /nyugodalmos jóccakát/...mínénkünk/Sároshátú, repedt-sarkú,/Porosfülü, zöldhasú/Csörgöskörmü, patrónáskaszájú, /Kopfpolcterfejú, buta, /Fölfoghatatlan, mázolatlan/Regrutáknak.* (GÖMÖRI, i.h. 167-168); *Miatyánk ki vagy az ofícisz babilomba, szenteltessek meg a te neved, jöjjön el a te aláírásod napja és légyen meg a mi óhajásunk, miképpen az kaszárnyába, úgy az egyesbe is. A mi mindennapi lélunkhunkat add meg*

minékünk minden ötödik nap és bocsáss el minket Szabaccságra mentől hamarébb. Ámment. (ŐSZ, Nyr. 30:447).

A felsorolt rigmusok, mondókák, versek a tárgyalt időszak katonaságának sajátos folklórját mutatják. Szleng szó az egyik imádságot kivéve nem is található bennük, annál több német eredetű kifejezés.

6. Az első világháborúval záruló korszak katonai szlengje több vonásban öröklődött tovább a későbbi katonai szlengbe, egészen a mai állapotig. KIS TAMÁS említett tanulmányát felhasználva²⁵ megállapíthatjuk egyes szavak továbbélését. Csak mutatóban néhányat említve: *dögész* 'egészségügyi katona', *szitakötő* 'repülőgép', *dögcédula* 'személyazonosító fémlapocska', *lobogós* 'zászlós' stb. Szemléleti hasonlóságot mutat a fegyverek, a felszerelés vagy az öreg és újonc katonák szlengbeli elnevezésének kedveltsége. A mai katonai szlenget feldolgozó szempontok, a háború sajátos világát kivéve, remekül alkalmazhatók a régi katonai szleng vizsgálatához is.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS AZ AZT MEGELŐZŐ IDŐSZAK KÖZÖS MONARCHIKUS HADSEREGÉNEK MAGYAR KATONAI SZLENGJE

Dolgozatomban a címben meghatározott időszak katonai szlengjének feldolgozására vállalkoztam. A szleng általános meghatározásaként ORSZÁGH LÁSZLÓ definícióját vettem alapul. A katonai szleng behatárolásában KIS TAMÁS nézeteit használtam fel. A katonai szleng a szakszlangok csoportjába tartozik. Kialakulásával és történetével kapcsolatban utalást tettem az általam feltalált a szleng illetve a katonai szleng meglétére utaló adatokra.

A feldolgozott anyagok egységes egésznek tekintetem. Ennek megfelelően vizsgáltam az általam szlenghez tartozónak vélt szavakat. Mivel a grammatikai jelenségeket a katonai szlengben csak a szóalkotásban vizsgálhatjuk, ezért az ez irányú legteljesebb feldolgozást adó KIS TAMÁS osztályozását és szempontjait követtem. Csupán a témakörök elemzésében tértem el a háború sajátos témaköreinek feldolgozásával. A rendelkezésre álló anyag vizsgálatánál igyekeztem sajátosságokra és általánosságokra rámutatni, a szleng katonai változatának szóalkotási jellemzőit régebbi állapotokban bemutatni. Befejezésképpen a mai magyar katonai szlenggel való hasonlóságokra hívon fel a figyelmet.

jegyzék
IRODALOM

1. A források felsorolását lásd az elemző részben. 2.vö. BALASSA , A magyar nyelv könyve. Bp., 1943. 42, HAJDÚ M., A csoportnyelvekről. Bp.,1980. 18,Társadalom és nyelv .Vál. PAP M. és SZÉPE J. Bp., 1975. 73
3. KIS TAMÁS, A magyar katonai szleng szótára (1980–1990) Debrecen, 1991. 7
4. KIS T. i.m. 8
5. KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL, Utazás az argó körül: Kritika III. (1965) 5:39
6. PÉTER, Nyr. 104: 273-281
7. DEME, A beszéd és a nyelv. Bp., 1984.156
8. ORSZÁGH, SzótTan.361
9. KIS T. ,i.m. 10
10. KOLOZSVÁRI,i.m. 40
11. SZÜTS L., A mai magyar tolvajnyelv szókincsének néhány sajátosságáról. In: A magyar nyelv rétegződése. szerk.: KISS J. és SZÜTS L., Bp., 1988. 964
12. ásd mint 11.
13. KIS T. i.m. 18-19
14. FELSZEGHY EDILTRUD, A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon. Bp., 1938. 57
15. KIS T., i.m.41-42
16. TINÓDI, Szegedi veszedelem: RMKT. III./2.:70
17. BÁRCZI, MNyTK. 29. sz. 10
18. 2.vö. Nyr. 45:396,48:133
19. KOLOZSVÁRI, i.m. 42
20. FELSZEGHY, i.m. 74
21. TÖMÖRKÉNY, Munkák és napok a Tisza partján. Bp., 1963. 189
22. KIS T. ,i.m. 21
23. KIS T.; i.m. 13, KOLOZSVÁRI, i.m. 41
24. KIS T.,i.m. 5-42
25. KIS T.,i.m. 21

A hivatkozásban felsoroltakon kívül a következő szakirodalmakat használtam fel:

- B. J. , A háborús katonanyelvről: MNy. 18:184
PAP M.– PLÉH CS., Nyelvhasználat és társadalmi helyzet, Szociológia. 1972/2: 211-234
KOVALOVSKY M., Az ifjúság nyelvéről: Valóság 5:(1963: 66-75)
BÁRCZI G., A pesti nyelv. Bp.,1932
GRÉTSY L., Ifjúsági nyelv: NyKk.I,968-972